

UDK: 81:929 Перовић С.(047.53) ; 81'42(047.53)

■ ANALIZA DISKURSA U TEORIJI I PRAKSI

BILJANA MIŠIĆ ILIĆ¹

Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet
 Departman za anglistiku
 Niš, Srbija

Ovaj naučni intervju zasnovan je na razgovoru vođenom sa prof. dr Slavicom Perović na tematskoj večeri posvećenoj njenom radu, održanoj 18. jula 2010. na Trgu pjesnika u Budvi, u okviru manifestacije 24. Grad teatar.

Slavica Perović je eminentni anglista na prostorima bivše SFRJ, redovna profesorka Univerziteta Crne Gore, dugogodišnja dekanica Instituta za strane jezike u Podgorici i predsednica Društva za primenjenu lingvistiku Crne Gore. Kao Fulbrajtova stipendista, provela je godinu dana na univerzitetu Berkli u Kaliforniji, gde je saradivala sa Robin Lejkof na istraživanju diskursa. Njen naučni rad obuhvata oblasti sintakse, literarne lingvistike, pragmatike i, naročito, analize diskursa.

Neposredni povod za ovaj razgovor bila je najnovija knjiga prof. Perović, Jezik u akciji (Podgorica: CID, 2009), u kojoj se autorka bavi vrlo konkretnim i prepoznatljivim jezičkim fenomenima koji u sebi objedinjuju jezička sredstva, učesnike u komunikaciji, kao i društveni, kulturni i politički kontekst u kome se jezik ostvaruje.

Biljana Mišić Ilić (BMI): *Analiza diskursa je već godinama dominantna oblast Vašeg naučnog rada. Mada bi samo određenje pojma diskursa moglo biti predmet posebne knjige, da ipak počnemo pitanjem šta je, u lingvističkom smislu, diskurs.*

Slavica Perović (SP): *Ako je jezik dijagnostičko sredstvo (jednog) društva, onda, usuđujem se da kažem, diskurs bi mogao biti dijagnostičko sredstvo lingvistike. Ne treba ova dijagnoza lingvistici, ali treba diskursu. Onako kako jezik svojim pojavnim oblicima bilježi razvoj društva, tako diskurs u sebi oslikava lingvistiku u nekim od njenih najvažnijih aspekata. Opisan kao nadrečenički nivo analize, diskurs predstavlja disciplinu koja je samo „porasla“, ali se nije nužno odvojila od svog temelja. Svako nadraščanje nosi svoj kvalitet, stoga diskurs često biva definisan kao odnos jezika i konteksta u kome je upotrijebljen.*

BMI: *Kako vidite mesto analize diskursa u odnosu na lingvistiku kao opštu nauku o jeziku?*

1 Kontakt podaci (Email): bmisicilic@gmail.com

SP: Kao direktan izdanak, diskurs je sa sobom „preslikao“ neke najvažnije osobine nauke o jeziku. Tako se lingvistika svojom (do)rečeničnom strukturom preslikala na nadrečenični nivo svojim najvažnijim svojstvom, a to je postojanjem sistema. Tako se postojanje diskursa kao relativno nove naučne oblasti potvrđuje teorijom (teorijama) koja ga obuhvata, objašnjava i ustanovljuje kategorije, zatim metodima kojima ga opisuju i dosljednošću važenja principa i primjenjivošću na sve lingvističke nivoe. Bilo koju oblast da uzmemo u koju je proliferirao diskurs nalazimo dokaze o tome. Ako uzmemo analitičku filozofiju kojoj pripada teorija govornog čina, vidjećemo da se sistem dobrim dijelom manifestuje kroz elemente ove teorije, kroz lokuciju, ilokuciju i perlokuciju, ali se još šire manifestuje kroz svojstvo performativnosti glagola. Time se potkrijepljuje najvažniji elemenat sistema, a to je da se jezička upotreba na svim nivoima očitava kroz akciju. Rasprave o tome da li je ilokucionarna moć stvar govornikove intencije (Serlova varijanta teorije govornog čina) ili slušačeve interpretacije (Ostinova varijanta, koja, uzgred, dobro izdržava provjeru kroz naređenja) dopunski testiraju kako teoriju tako i sistem. Ta vitalnost diskursa spram lingvistike skoro da odgovara vitalnosti koju lingvistika ima među naukama. Onako kako lingvistika tvori interdisciplinarnu oblast s drugim naukama, tako diskurs interdisciplinarno ulazi sa drugim oblastima i tvori nova polja kao što su kognitivna istraživanja u diskursu, diskurs i kultura, zatim kontrastivna istraživanja u diskursu i slično.

BMI: *Koje su po Vama neke od najznačajnijih oblasti istraživanja diskursa?*

SP: Horizont očekivanja i istraživanja u diskursu se stalno širi, da se našalim, kao što se širi kosmos. Sa nadrečeničnim nivoom „čitanje između redova“ dobija svoje nove kategorije. Tako su presupozicije, implikacije i referencijalnost, među kojima deiksa kao tipične diskursno-pragmatske kategorije, „natkriljene“ kategorijom kulturnog scenarija koji je dio prirodnog semantičkog metajezika. Istraživanja u kognitivnoj lingvistici logičan su slijed. Time bi trebalo na najopštijem nivou da se objasne sličnosti i razlike u sporazumijevanju koje odražavaju sličnosti i razlike u mišljenju. Dakle, sve je to diskurs. Jedno živo, dinamično naučno polje gdje sve može biti korpus i svaka riječ jabuka koja nekog lingvističkog Njutna vodi u (revolucionarna) otkrića. Mogla bih da radikalizujem tezu o diskursu i da kažem da je on kao metafora – on je njen ciljni domen. Lingvistika, kao izvorni domen, ne pominje se i ne konstatuje, ona se podrazumijeva. Tako i diskursista – on(a) nikada nije daleko utekao od lingvistike kao ni metafora od svog izvornog domena.

BMI: *Vaša knjiga Jezik u akciji podijeljena je u dva velika segmenta, naslovljena „Diskurs“ i „Diskurs naš nasušni“. Zašto?*

SP: Sve ovo pobuđivalo je na razmišljanje, na analizu, na potrebu da sistematizujem ono što čujem i vidim kao napisani tekst. Jedino, „Diskurs“ nosi sva obilježja naučne aparature kojima sam pojedine fenomene objašnjavala i oni nisu tako „čitljivi“ kao onaj drugi dio koji se odnosi na jezik svakodnevnog komunikacije, na jezik naš nasušni.

BMI: *Da počnemo od jedne od dominantnih tema u Vašem opusu, ne samo u ovoj knjizi. Ne bih to nazvala 'ženskim pitanjem', jer može da ima i negativne konotacije, ali svakako se tiče i žena i muškaraca i društva. Otkuda to interesovanje da otkrivete i objašnjavate načine kojima jezik „drži žene na svom mestu“, da parafraziram naslov eseja Robin Lejkof?*

SP: Odgovor na to pitanje sadrži i odgovor na pitanje koje sam ja davno sebi postavila i na koje sam pokušavala da odgovorim: gdje sam to ja u jeziku i kako

mene jezik drži na svom mjestu. Moja intuitivna potraga za nalaženjem odgovora na to pitanje, a zatim potreba da se uvaži moje (govorno) biće, našla je snažnu potporu u primjeru Robin Lejkof, koja je uzalud tražila neki način, neko mjesto u dubinskoj ili površinskoj strukturi kojim bi teorija prepoznala njeno žensko biće, na neki način je bilježila i učinila vidljivom. Takvog rukavca u teoriji nije bilo i ona je shvatila da treba da sama trasira taj put u lingvistici. Čomski joj je značajno pomogao jer je u svojoj genijalnosti bio i prilično krut. *My way or highway* bio je njegov stav. Ne treba zaboraviti da su to bile šezdesete godine prošlog vijeka. Robin Lejkof je rekla *highway* i poslije izvjesnog vremena napisala esej pod naslovom *Jezik i ženino mjesto (Language and Woman's Place)*, koji je bio u teoriji roda, slobodno mogu da kažem, isto što i *Sintaksičke strukture* u transformaciono-generativnoj teoriji. Moja identifikacija u lingvistici tu je negdje, oko te hrabrosti da se poveže jedna ozbiljna i rigorozna nauka sa realnošću upotrebe jezika u kojoj ja kao žena punopravno postojim u jezičkom sistemu. Ali tu nailaze prve zanimljivosti, da ne kažem prvi problemi.

BMI: *Kako to žena postoji u jeziku? Šta to može lingvistika (i konkretna kombinacija disciplina i teorija) da otkrije u jeziku kojim govore žene, kojim se govori o ženama i kakve nam to uvide može dati o konkretnom društvu i ženama u njemu?*

SP: Odgovor je dvojak, kaže nauka. Prvo, to je način na koji je žena leksički situirana u jezik i u njemu oslikana i, drugo, to je jezik koji se koristi kada se o ženi govori, i jezik koji žene koriste. Jezik ženu drži na svom mjestu skupom jezičkih sredstava i diskurzivnih mehanizama koji predstavljaju pretočeno iskustvo i doživljaj žene kroz vjekove. Ako su je u tom „jezičkom taloženju“ doživjeli kao važnu u njenim najglavnijim ulogama, izmislili su i riječ za tu važnost. Ako nisu, onda su izmislili i tu drugu riječ za nevažnost. Ako su je uvažavali, izmišljao joj je jezik titule. Ako nisu, izmišljana su pogrdna imena.

BMI: *Nameće se pitanje ko je davao ta imena, ko je bio vlasnik nad jezikom? Ko ima tu moć?*

SP: Na mehanizmima kojima jezik ženu drži na svom mjestu poradili su i filozofi. Lingvistička teorija i filozofija pratile su se kao što se prate lik i sjenka. Jezik je bilježio stvarnost, filozofija je objašnjavala tu stvarnost posredstvom jezika. Jezik i filozofija su tako iza leđa stvarnosti pravili novu stvarnost od teorije, metoda i metajezika kojim su stvarnost objašnjavali. U tom radu stvarnosti iza leđa, često su radili ženi o glavi. No, javili su se filozofi koji su takav stav željeli da dekonstruišu. Fuko je identifikovao tzv. „isključivanje“ ili marginalizovanje žena iz svijeta nauke, a Liotar se obrušio na ono što je on okarakterisao kao „autoritet nauke“, a Lusi Irigari je u maniru Deride pozivala da „radimo na 'uništenju' diskurzivnog mehanizma“ koji odražava 'falokratski poredak', a koji zauzvrat „odražava potčinjenost, podređenost i eksploataciju 'femininog'“. Derida je na to dodavao da su „falocentrizam i logocentrizam nerazdvojivi“, pa je čak smislio 'falocentrizam' da bi naglasio njihovu povezanost. Te su ideje značajno osnažile diskurs, žene i, posljedično, demokratiju.

BMI: *Kakvo je trenutno stanje teorije roda i jezika?*

SP: Teorija roda i jezika značajno je uznapredovala i daleko odmakla od početne teze o markiranosti koja je ženu slikala u odnosu na muškarca, a okrenula se onome što može da omoća ženu i što će joj pomoći da stvori zadovoljavajući identitet, lični i društveni.

BMI: *Vi pratite i komentarišete jezičke pojave u svojoj sredini, pa ste dosta pisali i o jeziku u medijima. Kako lingvista sa posebnim znanjima iz analize diskursa, medija i kritičke analize diskursa čita novine i šta vidi u njima, počev od naslova, što nije očigledno običnim čitaocima?*

SP: Običan čovjek će reći: „Mediji lažu“. To je blizu onoga što mi je rekao bankarski službenik kada mi je izdavao kreditne kartice u jednoj banci u Berkliju. Mediji možda lažu. Ali, mediji i prećutkuju. Mediji navode na ciljano razmišljanje. Štampani mediji, na primjer, onim što napišu, što prećute, što daju kao poruku koja se sadrži u kombinaciji tekstualnog i grafičkog i u njihovoj jukstapoziciji (sve je tu igra semiotičkog znaka) i što daju u metaporukama, podržavaju jednu određenu ideologiju, ili ideju, najčešće protiv neke druge. Podržavaju jednu moć, a protiv neke druge. Vještina navedenog najočiglednija je već kroz makropropozicije naslova i lida; dublji nivo novinarske vještine, onaj za Pulicera, možda najbolje može da se sagleda kroz narativnu strukturu ispričanog događaja, a sve skupa kroz obrnutu piramidu vijesti koju krase ključna riječ, *slugline*. Mediji dobro rade posao koji se odnosi na to kako se formira stav, kako se pasivizira misao, kako se otupljuje kritički odnos, kako se izaziva pristrasnost, pa se onda njome manipuliše, kako se pravi medijska šteta, a kako medijska korist... Sve je to domen diskursa, kritičke analize diskursa i proučavanja medija s ciljem neke veće (naučne i one druge) pismenosti.

BMI: *Da li bi nam nauka, prvenstveno kritička analiza diskursa, mogla biti od pomoći da nas na izvestan način oslobodi od manipulacija i izmanipulisanosti jezikom?*

SP: Ja sam istraživala jednu kampanju za parlamentarne izbore u Crnoj Gori i ustanovila da je bilo veoma mnogo onog što se naziva *negativna kampanja*. Možda uobražavam, ali nakon tog i takvih tekstova, kampanje u Crnoj Gori bile su drugačije vođenje, pozitivno, svakako. Medijska manipulacija nikada ne prestaje, ona se samo prerušava, postaje suptilnija i sofisticiranija, prosto tako mora. Čitaoci postaju sve pismeniji za medijski jezik, a sve ono što se zaista može manipulacijom nazvati biva diskursno prikriveno, prurušeno, zaodjenuto ili prosto derivirano u nešto drugo. Mediji su nauka. Mediji znaju da dekodiranje vizuelnog i tekstualnog predloška funkcioniše i po principu asocijacija, konotacija, implikacija... Okidač je u čitačevoj kognitivnoj sposobnosti za takve mentalne i jezičke operacije. Mediji će se braniti, nema manipulacije, to je čitačeva (gledaočeva) interpretacija. Medijski magovi će se postarati da predložak uvijek bude iskazan na takav način, takvim stilom, takvim izborom jezičkih, tekstualnih, grafičkih i semiotičkih signala da mnogi (svi) dođu do iste interpretacije. Možda je na to mislio onaj bankarski činovnik kada mi je uručivao kreditne kartice da stipendiju koju sam dobila u Americi, u Americi i potrošim?!

BMI: *Na kraju, jedna tema koja predstavlja jednu od najpopularnijih oblasti u pragmatici, a to je fenomen učtivosti. Vi ste se time bavili kontrastivno, kombinujući više pristupa i više teorija. Da li smo mi manje kulturni i uljudni od, recimo, Engleza i Amerikanaca zato što se, recimo, manje i drugačije izvinjavamo?*

SP: Ne, nismo manje uljudni, nego smo drugačije uljudni. Dobro, možda smo i malkice manje uljudni, od, recimo, Engleza, ali to drugima, pa ni Englezima, ne bismo priznali. A, možda su oni malo pretjerali s uljudnošću. Ovo čime sam počela odgovor na pitanje već unosi dovoljno kompleksnosti u analizu. Fenomeni učtivosti novi su doprinosi potrage za jezičkim univerzalijama gdje *tertium comparationis* jedne osobine

interpersonalne učtivosti nije sporan, ali je sporna njegova površinska realizacija. Ono što je pragmatски u dubinskoj strukturi govornog čina izvinjenja jeste činjenica da on ugrožava lice i to je u svim kulturama manje-više isto. Izvinjenja na neku povredu ili loše ponašanje iziskuju priznanje jednog takvog čina, što sa sobom povlači pokajanje kroz izricanje samog izvinjenja. Kada se ovome doda da ima naroda koji u kurtoaziji više gaje egalitarnost i empatiju i da ima sredina i čitavih naroda koji u takvoj istoj komunikaciji gaje hijerarhizovanost i moć, onda se dobijaju osnovni sastojci koji se reflektuju na krajnji ishod kompenzatorne fraze izvinjenja u datom kulturnom scenariju.

BMI: *A kako je u Crnoj Gori?*

SP: U Crnoj Gori ljudi se izvinjavaju tamo gdje ocijene da treba i kome treba. E, to, gdje, kome, i pod kojim uslovima i na koji način, moje istraživanje je učinilo plodotvornim, jer je ukazalo na specifičan obrazac izvinjavanja. Crnogorci se izvinjavaju, ali bi najradije da samu frazu izvinjenja, jedno *izvinjavam se* ne kažu. I nisu. Taj tip izvinjavanja u mom istraživanju išlo je pod poglavljem *učiniti znači reći*. Iako izostaje kompenzatorna fraza izvinjenja, ne izostaju kompenzatorni poljubac, zagrljaj, poklon, čin, gest, od slijeganja ramena do poziva na večeru zbog zaboravljenog poklona ili neispunjenog obećanja. To sve ima istu pragmatску ulogu. Nalazi u mom istraživanju značajno su različiti od nalaza istraživanja o anglosaksonskom kulturnom scenariju. Kada su se ispitanici izvinjavali, često je kompenzatorna fraza izvinjenja bila duža nego u Anglo scenariju; reklo bi se, jednako proporcionalna intimnom doživljaju prestupa. (Ne) izgubiti obraz u Crnoj Gori još uvijek je kategorija koja se veoma visoko rangira i od nje se ne odustaje ni zarad uljudnosti koja je poželjna. To za posljedicu ima jednu još živu hijerarhizovanost društva, koja postaje veoma očita, naročito ljudima koji dolaze iz drugačijeg kulturnog miljea i pravila međusobnog saobraćanja. U krajnjoj konsekvenci, ta visoka hijerarhizovanost i manjak treninga u izvinjavanju kada je to potrebno, na jednoj objektivnoj skali vrijednosti rezultira nečim što bismo uslovno nazvali deficit demokratije. Ispada da je diskursista nešto kao angažovani lingvista. A ja utekla u lingvistiku da ne bih bila angažovana!